

ВІДГУК

опонента – кандидата юридичних наук, доцента

Ландіної Анни Валентинівни

на дисертаційне дослідження Денисюк Мар'яни Михайлівни

на тему: «Насильство в шкільному середовищі»

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії

у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Проблема насильства в шкільному середовищі в умовах соціальних трансформацій, розвитку інформаційних технологій, глобалізаційних процесів та змін у правовій свідомості громадян набуває особливої **актуальності**, оскільки вона не лише відображає загальні тенденції криміналізації суспільних відносин, а й спричиняє значні правові та соціальні наслідки. А наявність спеціального потерпілого і спеціального правопорушника обумовлюють складність у виявленні, кваліфікації та попередженні цих кримінальних правопорушень. Це обумовлює гостру по потребу в розробці ефективних кримінально-правових механізмів протидії цьому явищу, оскільки насильницькі прояви серед неповнолітніх можуть стати підґрунтям їхньої подальшої протиправної поведінки та формування стійкої злочинної мотивації.

Для України, що перебуває в стані війни, розв'язання проблем насильства у шкільному середовищі набуває особливої актуальності, адже діти та підлітки зазнають значного психологічного стресу, що може сприяти підвищенню рівня агресії, зниженню контролю за власною поведінкою та формуванню толерантності до насильства, а загострення соціальних проблем, вимушене переселення, роз'єднання сімей, погіршення економічного становища та обмеженість можливостей отримання якісної освіти та виховання, створюють сприятливе середовище для поширення насильницьких моделей поведінки серед неповнолітніх. В то же час ослаблення інститутів превенції та правоохоронних органів у воєнний період ускладнює виявлення та запобігання таким

правопорушенням, що потребує додаткового перегляду кримінально-правових та кримінально-процесуальних механізмів реагування.

Крім того, додатковий виклик становить висока латентність насильницьких діянь у шкільному середовищі, зумовлена небажанням потерпілих звертатися до компетентних органів, страхом перед пресингом з боку агресора, а також низьким рівнем правової культури в частині захисту своїх прав.

У зв'язку з цим, дослідження насильства у шкільному середовищі на рівні дисертаційного дослідження, що комплексно здійснено М. Денисюк виступає не лише науково-теоретичним завданням, а й практичним інструментом для вдосконалення правової системи України в умовах глобальних та внутрішніх змін.

Доречно констатувати зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами, зокрема дисертація виконана відповідно до положень законів України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145- VIII, «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 р. № 463-IX, «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. Робота враховує положення Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, Державної цільової соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2026 року, затвердженої Постановою КМУ від 30 червня 2021 р. № 725 і узгоджується із положеннями Національної стратегії створення безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2021–2025 роки, затвердженої розпорядженням КМУ від 14 квітня 2021 р. № 443 р.

Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри міжнародного та кримінального права «Концептуальна доктрина правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в

умовах розбудови правової держави» (№0122U000732, термін виконання: січень 2022 – грудень 2026 р.).

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувачки

Слід позитивно оцінити науковий рівень дисертації та публікацій, що полягає у обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації Денисюк М.М. Такий високий рівень досягається завдяки використанню багатого теоретичного та практичного матеріалу, системному підходу до дослідження проблем протидії та запобігання насильству в шкільному середовищі. Авторка у своєму дослідженні ґрунтується на аналізі національних та міжнародних джерел, що дозволяє чітко виявити правові засади захисту дітей від насильства та інших протиправних дій.

Дисертація демонструє значну глибину аналізу насильства в шкільному середовищі з урахуванням його форм, детермінант, кримінологічних характеристик учасників та заходів запобігання, що включають міжнародний досвід і вітчизняну кримінально-правову практику. Наукові положення, викладені в роботі, обґрунтовані широким спектром досліджених теорій та концепцій, що дозволяє стверджувати про їх наукову новизну та практичну значимість.

Авторкою здійснювалася оцінка масштабів та причин насильства у шкільному середовищі, на основі чого було розроблено ефективні заходи для його профілактики з урахуванням сучасних викликів, що постали перед українським суспільством. А урахування різноманітних підходів (соціологічних, культурологічних, ідеологічних, правозастосовчих) підхід забезпечує наукову достовірність і дозволяє сформулювати рекомендації, що мають практичне значення для сучасного правового розвитку.

Результати авторського опитування значно підвищують науковий рівень висновків дисертації, оскільки вони базуються на емпіричних даних, зібраних безпосередньо від респондентів у різних сферах суспільного життя. Так, дисертанткою протягом 2022–2024 років було також проведено авторське опитування та анкетування, у якому взяли участь 370 респондентів із шести

регіонів України. Кількість використаних джерел (233), свідчить про глибокий аналіз наукової літератури та різноманітних підходів до досліджуваної теми, що забезпечує всебічність і наукову обґрунтованість роботи.

Висновки та рекомендації, що містяться в дисертації, є логічними та системними, спираються на фактичні дані та емпіричний матеріал. Емпіричну базу становлять статистично-аналітичні дані Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, міжнародних правозахисних організацій, громадських організацій України, що стосуються стану динаміки поширення насильства та булінгу в шкільному середовищі, судова практика, у т.ч. і рішення ЄСПЛ. Рекомендації здобувачки щодо удосконалення правової політики в Україні здатні сприяти покращенню правової системи та підвищенню правової культури, зокрема у шкільному середовищі.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачкою досліджень, повнота викладу в опублікованих працях

Дослідження М. Денисюк присвячене встановленню правової природи насильства у шкільному середовищі і вирішенню проблем протидії цим правопорушенням. Здобувачкою уперше комплексно узагальнено розуміння насильства у шкільному середовищі яке позиціоновано як суспільно-небезпечну дію або бездіяльність, яка має на меті завдати шкоди фізичного, психологічного, економічного, сексуального характеру, відбувається між учнями або за участю педагогічних працівників чи інших учасників освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти, на його території або в контексті освітнього процесу, в тому числі у цифровому просторі. У зв'язку з цим авторкою вперше комплексно узагальнено розуміння насильства у шкільному середовищі яке позиціоновано як суспільно-небезпечну дію або бездіяльність, яка має на меті завдати шкоди фізичного, психологічного, економічного, сексуального характеру, відбувається між учнями або за участю педагогічних працівників чи

інших учасників освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти, на його території або в контексті освітнього процесу, в тому числі у цифровому просторі.

Дисертантка пропонує авторську характеристику типової структури особистості неповнолітньої жертви досліджуваного кримінального правопорушення, що включає демографічні, соціально-побутові, громадянсько-рольові, морально-ціннісні, психолого-медичні та кримінологічні характеристики та виокремлено типи жертв: пасивні, агресивні, хронічні жертви, жертви-кривдники.

В роботі доведена необхідність удосконалення механізму державного впливу на зниження рівня насильства в школах, а також освітньо-правової політики у сфері обов'язків учасників освітнього процесу щодо забезпечення обов'язку повідомлення про випадки фізичного, психологічного, економічного або сексуального насильства, що мали місце на території навчального закладу або за його межами під час навчального процесу чи з використанням електронних засобів комунікації. Окремо варто відзначити авторське розуміння причин насильницьких дій в шкільному середовищі з боку представників навчально-педагогічного колективу та в дитячому середовищі.

Особливо важливим є виявлення прогалин в законодавстві України щодо відповідальності осіб, залучених до освітнього процесу за вчинення злочинів, пов'язаних з шкільним насильством та запропоновані зміни КК України щодо уточнення відповідальності педагогічних та інших працівників освітніх установ за катування, розбещення неповнолітніх та законних представників за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною. Цьому сприяло зокрема і узагальнення міжнародного досвіду регулювання шкільного насильства в низці провідних держав та виявлення суттєвих розбіжностей у підходах різних країн до визначення та правового врегулювання булінгу, що дозволило окреслити ефективні практики для їх можливого застосування у національному законодавстві.

У дослідженні набули подальшого розвитку наукові підходи щодо форм, у яких може проявлятися насильство (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне) через виявлення їх особливостей у шкільному середовищі та класифікації насильства в шкільному середовищі та виокремлення його сучасних видів (булінг, кібербулінг, дискримінація та гендерно зумовлене насильство), які відображають трансформацію соціальних взаємин у шкільному просторі та розширення впливу цифрового середовища на дітей.

Актуальною частиною роботи є розуміння сучасної динаміки проявів шкільного насильства і використанні статистичних даних для розробки ефективних механізмів протидії цьому явищу та узагальнення ключових тенденцій динаміки шкільного насильства, з урахуванням впливу соціальних криз, латентності випадків, змін у формах булінгу та особливостей його сприйняття педагогами.

Загалом, дослідження М. Денисюк робить значний внесок у наукове розуміння детермінантів насильства в шкільному середовищі, загальних та спеціально-кримінологічних заходів протидії цим правопорушенням, що відкриває нові перспективи для подальших наукових розробок у цій сфері.

Здобувачка демонструє активну наукову діяльність, спрямовану на розвиток обраної теми дослідження. Основні положення і результати дисертації здобувача викладено в 15 наукових працях, з яких 1 стаття у виданні, що включено до наукометричну базу даних Scopus. Серед цих публікацій 7 статей були опубліковані в наукових фахових виданнях України, що підкреслює їх наукову значущість та відповідність вимогам академічної спільноти. Додатково, здобувач активно презентував результати дослідження на 7 науково-практичних заходах і конференціях, що дозволяє оцінити значення роботи в контексті сучасних наукових дискусій.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності

Мета дисертаційної роботи полягає в комплексному дослідженні явища насильства в шкільному середовищі через визначення кримінологічних

детермінантів, що впливають на поширення цього явища та розроблення ефективних правових заходів, спрямованих на його попередження та протидію

Для досягнення поставленої мети визначено кілька ключових завдань. Серед них – аналіз етапів розвитку поняття насильства в шкільному середовищі та виокремлення форм та видів насильства в шкільному середовищі. Одним із таких ключових завдань є дослідження іноземного досвіду нормативно-правового регулювання проблеми насильства в шкільному середовищі. Також авторкою виокремлені такі завдання, як з'ясування динаміки насильства в шкільному середовищі та узагальнення детермінант, що впливають на існування насильства в шкільному середовищі. Окремо акцентується увага на таких завданнях, як розкриття кримінологічної характеристики особи, що вчиняє насильство у шкільному середовищі та жертви насильства у шкільному середовищі, а також виділення загальносоціальних заходів запобігання насильству в шкільному середовищі та розкриття особливостей спеціально-кримінологічних заходів запобігання насильства в шкільному середовищі. Одним із основних завдань дисертантка вважає розробку рекомендацій віктимологічної профілактики насильства в шкільному середовищі.

Визначені завдання та наукові висновки дозволяють дослідити насильство в шкільному середовищі з різних точок зору та розробити основні напрямки протидії та запобігання цим правопорушенням у сучасних умовах, зокрема у воєнних та глобалізаційних контекстах.

Методологія дослідження насильства в шкільному середовищі забезпечує високу достовірність наукових висновків завдяки комплексному використанню міждисциплінарного підходу, поєднуючи філософію, політологію, соціологію, культурологію, науку управління та право. Зокрема, дисертанткою були використані такі загально-наукові методи: герменевтики та феноменології, які сприяли глибшому розумінню природи насильства в шкільному середовищі; логіки (аналізу, синтезу, аналогії); історичний та імперативний, за допомогою якого досліджено генезу та природу поняття булінгу та шкільного насильства. Були застосовані і спеціально-наукові методи: статистичний; порівняльно-

правовий; моделювання; системно-структурний; догматичний; анкетування та опитування, які обумовлюють отримані теоретичні висновки та практичні рекомендації, що підвищує достовірність та актуальність дослідження.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому

Дисертаційна робота здобувачки є комплексним дослідженням насильства в шкільному середовищі та його кримінологічного аспекту прояву в умовах сучасних трансформацій і глобалізаційних викликів. У цілому, робота демонструє високий рівень завершеності дослідження, що підтверджується чіткою структурою, логічною послідовністю розділів та детальним розкриттям основних питань, поставлених у меті дисертації.

У першому розділі дисертації «Загальні засади дослідження проблем насильства в шкільному середовищі» здобувачкою проаналізовано наукові підходи до розуміння насильства в шкільному середовищі, яке має багатовимірну природу та охоплює фізичні, психологічні, соціальні й правові аспекти. Визначено еволюцію наукового осмислення цього явища – від фізичного примусу до аналізу соціокультурних та правових механізмів. Авторкою представлено аналіз міжнародного досвіду регулювання шкільного насильства.

Другий розділ «Кримінологічна характеристика насильства в шкільному середовищі» містить аналіз основних чинників (причин та умов), які детермінують насильство у шкільному середовищі, а також визначено кримінологічний портрет як особи, яка вчинює таке насильство, так і жертви цього правопорушення. На основі проведеного дослідження та вивчення офіційних статистичних даних і судової практики щодо булінгу, дисертанткою запропоновано авторське визначення поняття жертви насильства у шкільному середовищі.

У третьому розділі «Запобігання вчиненню насильства в шкільному середовищі» здобувачкою визначено ключові напрями удосконалення механізмів державного впливу на зниження рівня насильства у школах у межах загальносоціального запобігання таким правопорушенням, а також

обґрунтовано необхідність вдосконалення спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на профілактику насильства. Окремо дисертанткою здійснено аналіз віктимологічної профілактики насильства у шкільному середовищі і визначено важливість залучення громадських організацій до розв'язання проблеми шкільного насильства та розширення міжнародного співробітництва у сфері захисту прав дітей.

Загалом, зміст дисертації є завершеним і повноцінним, оскільки кожен розділ відповідає на визначені на початку дисертації завдання і дає вичерпний аналіз правової ідеології як важливого елементу в державній та соціальній реальності. Висновки є переконливі, достовірні, обґрунтовані, цілісні та цінними для правової науки.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації у практиці

Результати дисертаційного дослідження мають практичне значення і можуть бути використані у різних сферах: у правотворчій діяльності – для вдосконалення нормативно-правових актів, спрямованих на посилення захисту прав дітей, удосконалення механізмів реагування на булінг і насильство в освітніх закладах, а також для формування правової культури, формування інклюзивного, безпечного суспільства та оновлення освітньої політики через впровадження цих пропозицій; у правореалізаційній діяльності – для підвищення рівня обізнаності педагогів, працівників навчальних закладів і правоохоронних органів щодо ефективних механізмів протидії насильству та булінгу в навчальних закладах, а також для створення інтегрованих програм навчання та підготовки осіб, які працюють з дітьми, до швидкого реагування на випадки насильства та запобігання подібним ситуаціям (довідка видана УПД ГУНП в Івано-Франківській області № 61528-2025 від 17.04.2025); у освітньому процесі – при підготовці навчальних і робочих програм, планів семінарських робіт і практичних занять у процесі викладання дисциплін, таких як «Адміністративне право», «Кримінальне право», «Кримінологія», «Ювенальне право», «Європейський суд з прав людини: практика діяльності», для студентів

спеціальності 081 «Право», з метою формування у майбутніх правників глибоких знань щодо даної проблематики.

Відсутність порушень академічної доброчесності

У дисертаційному дослідженні відсутні порушення академічної доброчесності. М. Денисюк суворо дотримувалась вимог щодо цитування джерел, посилань на роботи інших дослідників і наукових авторитетів, а також зазначення належних авторських прав на використані матеріали. Використання запозичених ідей і результатів інших авторів чітко оформлено згідно з академічними стандартами, що підтверджує прозорість і відповідальність при проведенні наукового дослідження.

Дисертаційне дослідження не містить ознак плагіату, компіляції чи іншої академічної недоброчесності. Авторка самостійно здійснювала аналіз та узагальнення наукових джерел, застосовуючи оригінальні підходи та концептуальні розробки.

Дискусійні аспекти дисертаційного дослідження.

1. У роботі визначені ключові фактори насильства у шкільному середовищі, до яких авторкою віднесено особистісні, сімейні, групові та шкільні фактори, суспільні, а також культурні (с. 108 дисертації), які в сукупності утворюють складний індивідуальний набір детермінант, що сприяють виникненню булінгу як найбільш характерного виду насильства в шкільному середовищі (п. 2 положень новизни, із тих, що представлені вперше).

Пояснить, у чому полягає специфіка цих факторів ризику (чи їх окремих чинників) як детермінантів саме насильства у шкільному середовищі? Адже практично всі прояви протиправного насильства обумовлені такими загальними факторами.

2. У п. 3 наукової новизни (положення, що представлені вперше) зазначається, що дисертанткою було визначено кримінологічний портрет особи, що вчиняє насильство в шкільному середовищі, який охоплює як учнів (малолітніх та неповнолітніх), так і повнолітніх осіб, зокрема педагогічних

працівників або інших учасників освітнього процесу, які мають певні характерні ознаки (підрозділ 2.3).

Натомість не акцентується увага на тому, які саме ознаки є визначальними, що виокремлюють таких осіб у шкільному середовищі. Тому логічно постає питання: які риси (ознаки, характеристики) дозволяють виявити таких осіб у шкільному середовищі з метою попередження вчинення ними діянь насильницького характеру шляхом застосування профілактично-виховного впливу?

3. Ґрунтуючись на проведеному дослідженні, здобувачка вважає, що законодавство України щодо відповідальності осіб, залучених до освітнього процесу, за вчинення злочинів, пов'язаних з шкільним насильством, має певні прогалини, у зв'язку з чим нею запропоновано зміни КК України щодо уточнення відповідальності педагогічних та інших працівників освітніх установ за катування, розбещення неповнолітніх та законних представників за злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною (п. 5 новизни із тих, що пропонуються вперше).

У цьому контексті хотілося б почути думку дисертантки щодо того, чи вважаєте ви доцільним (необхідним) криміналізувати такий вид насильства як булінг, зокрема, зважаючи на досвід окремих країн, в яких за такий прояв насильства встановлено кримінальну відповідальність? У зв'язку з цим чи було проаналізовано проєкт КК України на рахунок того, чи вирішене належним чином у ньому питання кримінальної відповідальності за окремі види насильства у шкільному середовищі?

Зауваження, висловлені щодо дисертації, не впливають безпосередньо на її мету та зміст, їх урахування могло б сприяти уточненню окремих теоретичних положень і поглибленню дискусійного потенціалу дослідження.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою та практичною значущістю отриманих результатів,

повнотою їх викладення в опублікованих здобувачкою наукових працях, за оформленням відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 № 283), Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Денисюк Мар'яна Михайлівна за підсумками позитивного публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктор філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
проблем кримінального права, кримінології
та судоустрою Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України



Анна ЛАНДІНА

